

EGYHÁZI EMLÉKEK FELMÉRÉSE A KÁRPÁT MEDENCÉBEN

OTKA K 68.849 sz. 2007-2011

I. P. Szalay Emőke

Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneni Református Egyházkerület gyülekezeteiben

Az OTKA 68.849 sz. pályázat témavezetőjeként a három részből álló pályázatban a Tiszáninneni Egyházkerület teljes edényanyagának felmérését terveztem és végeztem.

A református egyház szertartási edényformái

A református egyház szertartási edényei között a legfontosabbak az ún. úrvacsorai edények. Ezek között mindig első helyen szerepel az úrvacsora osztásnál a bor kiszolgáltatásának edénye, az *úrasztali borospohár*. Ez szinte kizárólag fémből, többnyire ezüsből készül. Mellette ón és réz pohár csupán néhány esetben fordul elő. Kerámia edény csupán a közelmúltban került be néhány esetben az úrasztali edények közé. A korai XVI-XIX. század elejéről fennmaradt poharak szinte kivétel nélkül ezüsből készültek. A XIX. század végén az ezüst poharak mellett a kor általános gazdasági fellendülésének megfelelően jelentősen megnő az új kelyhek száma.

Az úrvacsora osztás másik fontos tárgya a *kenyérosztó tál*. A korai darabok között szintén maradt fenn ezüst anyagúak, de nagyobb számban őrződtek meg ónedények, amelyek ezekben a századokban általános használati tárgyak voltak. A XIX. század végén ezek száma is jelentősen megnő a különféle gyári termékekkel.

A harmadik szertartási edény az *úrasztali bortartó edény*, amelynek mind anyaga, mind formája változatosabb. Előfordul közöttük néhány ezüst kanna, de legnagyobb számban ónkannák töltötték be ezt a szerepet. Ezek között akad néhány XVII. századi, de legnagyobb részük XVIII. századi készítmény. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a XIX. század első felében is készültek ónedények. A XIX. század végén itt is megjelennek a gyári termékek.

A fém edények mellett maradtak fenn különféle kerámia készítmények is. A habán fajanszok mellett a XIX. század végéről, a XX. század elejéről származó keménycserép korsókat említhetjük. Néhány fazekastermék is megmaradt az elmúlt évszázadokból, amelyek a kerámiakutatás szempontjából jelentősek.

A keresztelésnél is sajátos edényformákat használtak a református egyházban. A XVIII. században ezek között a kis méretű ónkacsók terjedtek el, amelyekhez különféle alakú és méretű óntálak kapcsolódtak. A XIX. század végén, a XX. század elején egységesedik formájuk, a más felekezeteknél is használt kisméretű kancsók töltik be ezt a funkciót.

A református egyházművészet jelentőségét az adja, hogy sem formák, sem anyag és ábrázolás tekintetében nincs meghatározó előírása az egyháznak. Így bármilyen anyagú és formájú edény, terítő bekerülhetett a szertartási tárgyak közé. Mivel ezeket az évszázadok során nagy gonddal őrizték, jelentős számban maradtak

fenn a XVII-XVIII. századtól kezdődően. Ebből következik, hogy a református egyházban számos értékes műtárgy lappang napjainkban is. A kutatás célja ennek az ismeretlen műtárgyanyagának a feltárása volt.

Tiszáninneri Református Egyházkerület

Magyarország területét négy református egyházkerület alkotja. Ezek közül a reformátusok legnagyobb többségét magába foglaló Tiszántúli Egyházkerület után a Tiszáninneri Egyházkerület a második a gyülekezetek számát illetően.

A Tiszáninneri Református Egyházkerület Észak-Magyarország szinte teljes területét felöleli. Borosd-Abaúj-Zemplén megye teljes területe mellett Heves megye legnagyobb részét is magába foglalja. Ékként helyezkedik el a Dunamelléki és a Tiszántúli Református Egyházkerület között, a Tisza vonalától szinte Gyöngyös vonaláig terjed.

Négy egyházmegyét foglal magába, amelyekben nagyszámú gyülekezetet találunk. Az Abaúji Egyházkerületet napjainkban 111 gyülekezet alkotja. A Borsodi Egyházmegye hasonló nagyságú 107 gyülekezetével. A Zempléni Egyházmegyébe ma 70 gyülekezet tartozik, míg a legkisebb az Egervölgyi Egyházmegye 33 egyházközségével.

Az egyes gyülekezetekben felmért tárgyak száma

Abaúji Egyházmegye

Abaújalpár 10 db, Abaújdevecser 10 db, Abaújkér 11 db, Abaújszántó 30 db,
Abaújvár 14 db, Abod 7 db, Aggtelek 22 db, Alsóhernádcéce 6 db, Alsószend 12 db, Alsóvadászi 20 db, Arka 7 db, Aszaló 11 db, Baktakék 16 db, Balajt 13 db, Becskeháza 8 db, Berencs 9 db, Beret 11 db, Boldogkőújfalu 7 db, Boldogkővárlaja 1 db, Boldva 8 db, Bódvalenke 11 db, Bódvaszilas 7 db, Csenyete 17 db, Csobád 8 db, Damak 7 db, Detek 7 db, Edelény Belváros 14 db, Edelény Borsod 12 db, Edelény Finke 7 db, Encs 12 db, Égerszög 11 db, felsődobsza 12 db, Felsőhernádcéce 8 db, Felsőméra 15 db, Felsőtelekes 5 db, Fony 13 db, Fulókércs 8 db, Fügöd 5 db, Gagybátor 11 db, Gibárt 9 db, Gönc 14 db, Göncruszka 17 db, Halmaj 11 db, Imola 5 db, Izsófalva 16 db, Jósvafő 8 db, Kázsmár 13 db, Kiskinizs 15 db, Komjáti 9 db, Korlát 10, Kupa 10 db, Lak 15 db, Ládbesenyő 10 db, Litka 13 db, Martonyi 13 db, Novajdrány 14 db, Nyomár 9 db, Onga 16 db, Ormópuszta 3 db, Ócsanáros 3 db, Pamlény 4 db, Pányok 11 db, Pere 6 db, Perkupa 14 db, Ragály 12 db, Rakacaszend 9 db, Rásony 11 db, Rudabánya 10 db, Rudolftelep 4 db, Selyeb 13 db, Szakácsi 4 db, Szalaszend 10 db, Szalonna 12 db, Szászfa 16 db, Szemere 9 db, Szendrő 6 db, Szendrőlád 10 db, Szentistvánbaksa 6 db, Szikszó 8 db, Szín 6 db, Színpetri 11 db, Szögliget 8 db, Szőlősardó 9 db, Szuhakálló 3 db, Szuhogy 17 db, Telkibánya 16 db, Teresztenye 2 db, Tomor 10 db, Tornakápolna 6 db, Tornaszentjakab 8 db, Tornyosnémeti 9 db, Trizs 6 db, Varbó 9 db, Vilmány 9 db, Vizsoly 9 db, Ziliz 16 db, Zsujta 12 db

Borsodi Egyházmegye gyülekezetei

Alacska 8 db, Alsószuha 10 db, Alsószolca 16 db, Arnót 7 db, Bánhorváti 16 db, Bánréve 14 db, Bántapolcsány 8 db, Berente 9 db, Berzék 11 db, Borsodbóta 1 db, Borsodnadasd 2db, Borsodszirák 4 db, Böcs 24 db, Bükkaranyos 9 db, Dédes 13 db,

Dövény 6 db, Dubicsány 11 db, Farkaslyuk 2 db, Felsőkelecsény 12 db, Felsőnyárád 15 db, felsőzsolca 12 db, gelej 11 db. Gesztely 17 db, Gömörszöllős 5 db, Harsány 17 db, Hejőbába 14 db, hejőcsaba 25 db. Hejőpapi 13 db, Hejőszalonta 11 db. Hernádkak 13 db, Hernádnémeti 28 db, Hét 11 db, Hódoscsépány 2 db, Igrici 8 db, Jákfalva 8 db, Járdánháza 7 db, Kazincbarcika Alsó 10 db, Kazincbarcika 11 db, Kelemér 6 db, Kesznyéten 13 db, Kisgyőr 18 db, Kistokaj 8 db, Kondó 10 db, Ládháza 9 db, Mályi 10 db, Mályinka 11 db, Mezőcsát 18 db, Mezőcsék 6 db, Miskolc Alsóváros 15 db, Miskolc Avas 43 db, Miskolc Belváros 15 db, Miskolc Csabai kapu 11 db, Miskolc Vasgyár 10 db, Miskolc Felsőváros 7 db, Miskolc Kertváros 12 db, Miskolc Pereces 6 db. Miskolc Tetenvár 19 db, Nagybarka 15 db, Nekézseny 8 db, Nemesbikk 15 db, Ónod 11 db, Oszlár 13 db, Ózd 30 db, Parasznya 25 db, Putnok 19 db, Radostyán 12 db, Sajóbáony 15 db, Sajóecseg 11 db. Sajóhidvég 11 db, Sajóivánka 4 db, Sajókaza 12 db, Sajókaza 12 db, Sajókápolna 12 db, Sajókeresztúr 13 db, Sajólád 2 db, Sajólászlófalva 5 db, Sajószentpéter 19 db, Sajószentpéterbánya 6 db, Sajóvamos 16 db, Sajóvárkony 11 db, Sajóvelezd 13 db. Sáta 1 db, Serényfalva 7 db, Susa 7 db, Szirma 9 db, Szirmabesenyő 4 db, Szuhafő 6 db, Szuhakálló 3 db, Tapolca 6 db. Tapolcsány 2 db, Tardona 20 db, Tiszadorogma 12 db, Tiszapalkonya 20 db, Tizzaszederkény 18 db, Tiszatarján 14 db, Tiszaújváros 13 db, Vadna 17 db, Varbóc 17 db, Zádorfalva 9 db, Zubogy 10 db.

Egri Egyházmegye gyülekezetei

Andornaktálya 6 db, Ároktó 9 db, Átány 17 db, Besenyőtelek 4 db, Bogács 2 db, Borsodgeszt 10 db, Bükkábrány 12 db, Bükkzsérc 13 db, Cserépfalu 13 db, Csincse 2 db, Eger 8 db, Egerfarmos 3 db, Egerlövő 11 db, Emőd 14 db, Felsőtárkány 5 db, Füzesabony 6 db, Heves 7 db, Kál 5 db, Maklár 6 db, Mezőkeresztes 14 db, Mezőkövesd 5 db, Mezőnagy Mihály 10 db, Nagyvisnyó 13 db, Noszvaj 12 db, Poroszló 11 db, Sály 13 db, Szilvásvár 7 db, Tibolddaróc 11 db, Tiszadorogma 15 db, Tiszakeszi 12 db, Tizsanána 8 db, Újlőrincfalva 5 db, Vata 15 db

Zempléni Egyházmegye

Alsóberecki 5 db, Alsódobsza 13 db, bekecs 6 db, Bodroghalász 14 db, Bodroghalom 3 db. Bodrogkeresztúr 16 db, Bodrogolaszi 8 db, Cigánd 7 db, Csobaj 12 db, Erdőbénye 15 db, Erdőolaszi 15 db, Felsőberecki 8 db, Felsőregmec 6 db, Füzér 5 db, Füzérkajata 6 db, Füzérkomlós 9 db, Füzérradvány 7 db, Golop 14 db, Hollóháza 17 db, Karcsa 8 db, Karos 18 db, Kenézlő 5 db, Kisrosvágy 4 db, Kovácsvágás 15 db, Lácacséke 8 db, Legyesbénye 12 db, Makkoshotyka 11 db, Mád 21 db, Megyaszó 25 db, Mezőzombor 13 db, Mikóháza 3 db, Monok 8 db, Nagyborzsa 7 db, Nagyrosvágy 12 db, Nyíri 16 db, Olaszliszka 12 db, Ond 9 db, Pácín 27 db, Pálháza 9 db, Prügy 13 db, Pusztafalu 14 db, Révleányvár 5 db, Ricse 4 db, Sáradsadány 10 db, Sárospatak 31 db, Sátoraljaújhely 16 db, Semjén 10 db, Sóstófalva 7 db, Szegilong 6 db. Szerencs 14 db, Taktabáj 9 db, Taktaharkány 24 db, Taktakenéz 12 db, Taktaszaba 13 db, Tarcal 14 db, Tály 14 db, Tizsakarád 7 db, Tizsaladány 16 db, Tizsalúc 22 db, Tokaj 20 db, Tolcsva 11 db, Újcsanáros 12, Vajdácska 7 db, Vámosújfalva 9 db, Vilvitály 4 db, Vis 13 db, Zalkod 3 db, Zemplénagárd 6 db.

Kiemelkedő jelentőségű edényállomány

Az emlékanyagból legjelentősebbek a korai, XVII-XIX. század első feléből származók, tekintélyes számukat mutatja az alábbi összesítés.

Abaúji Egyházmegye

111 gyülekezet		1147 edény
Ebből: XVII-XIX. század eleje ezüst edény	90 db	
XVII-XIX. század ónedény	170 db	
XVIII-XIX. század eleje réz	26 db	
XIX. század kerámia	32 db	

Borsodi Egyházmegye

107 gyülekezet		1162 edény
Ebből: XVII-XIX. század eleje ezüst edény	110 edény	
XVII-XIX. század ónedény	180 edény	
réz	20 edény	
kerámia	26 edény	

Egervölgyi Egyházmegye

33 gyülekezet		344 db
Ebből: XVII-XIX. század eleje ezüst edény	32 db,	
XVII-XIX. századi ónedény	74 db,	
XVIII. századi réz	5 db	
XX. századi kerámia	7 db.	

Zempléni Egyházmegye

70 gyülekezet		765 edény
Ebből: XVII-XIX. század eleje ezüst edény	108 db	
XVII-XIX. század ónedény	191 db	
XVIII-XIX. század réz	15 db	
XIX. század kerámia	33 db	

Összesen : 322 gyülekezet edény 3418 db

Ebből: XVI-XIX. század eleji ezüst edény kb. 340 db

XVI-XIX. századi ón edény 615 db

A felmért tárgyak nyilvántartása

A tárgyakról részletes muzeológiai leírókartonoknak megfelelő leírást készítettem, amelyek az iparművészeti kartonok beosztását követik.

Tárgyleíró kartonok száma: 3500 db

A leírásokat magába foglaló teljes terjedelem:

Abaúji Egyházmegye	300 oldal
Borsodi Egyházmegye	300 oldal
Egervölgyi Egyházmegye	80 oldal
Zempléni Egyházmegye	250 oldal
Összesen:	930 oldal

Fényképek

A tárgyakról nagyszámú fényképet készítettem, amelyeket sorszámoztam. A leírásokban minden esetben szerepel a fényképek leltári száma, ez lehetővé teszi a szükséges felvételek kikeresését.

Fényképek száma: 10.000 darab.

Rajzok

Az ónedényeket gyakran vésett díszítéssel látták el. Az anyag puhasága folytán kopottságuk miatt a rajzok gyakran a fényképeken elmosódtak. Ezért a díszített edényekről rajzokat készítettem.

Rajzok ónedényekről: 200 db

A felmérés eredményei

A feladat igen nagy volt, a 322 gyülekezetek felkeresése, a tárgyak leírása mind időben, csak nagy erőfeszítéssel volt elvégezhető.

A felmérés során a múzeumokban őrzött edényeket is számba vettem. Néhány gyülekezetből jelentős értéket képviselő tárgyak már a XX. század elejétől kezdődően olykor múzeumba kerültek. Erre példa a szikszói gyülekezet együttese, ezen darabok a Nemzeti Múzeum gyűjteményében találhatóak.

Számosabb csoportot alkotnak a Sárospataki Református Egyházművészeti Múzeumba az 1960-as évektől kezdődően Takács Béla gyűjtése révén bekerült edények, ezeket is belevettem a tárgyanyag összesítésében, ugyanis általában ezek a legrégebb és legkiemelkedőbb értékűek a gyülekezetek klenódiumai között.

Az anyag tudományos feldolgozása a következő időszak feladata lesz. Ezt a munkát feltétlenül el kell végezni, hiszen az ötvöstárgyak és az ónedények vonatkozásában erre szükség van ahhoz, hogy az feltárt emlékanyaga további kutatásokat szolgálhassa. A helyszíni felmérés és a leíró kartonok elkészítése csupán előkészítésnek tekinthető a tudományos feldolgozáshoz. Az ilyen jellegű munka kisebb tanulmányokat, cikkeket eredményezett, azonban az anyag összessége csak a kutatási időszak végére vált teljes egészében ismertté.

Az ezüst edények között elenyésző számban vannak jelzéssel ellátottak, ami lehetővé tenné készítési helyük meghatározását. A fennmaradt kelyheket, tálakat a vizsgált területen teljes egészében sikerült ugyan felmérni, de a tárgyak jelzetlensége miatt meghatározásuk a további kutatás feladata lesz.

A jelzés nélküliek esetében csak további kutatómunkával tehetünk kísérletet a gyártó központ meghatározására. Ezzel a munkával reményeink szerint számos felvidéki, elsősorban kassai, rimaszombati, rozsnyói ötvösmunkát sikerül meghatározni.

Az ónedények főként felvidéki készítmények, legtöbb közülük feltehetően kassai gyártmány. Míg ezek az edények legnagyobb részt a XVIII. századból származnak, jelentős a XIX. századi készítmények száma. Ezek feltehetően miskolci ónműves munkák, így az anyag tudományos feldolgozása a miskolci ónművészetre vonatkozóan adhat fontos adatokat.

Az edények harmadik csoportját a kerámiák alkotják. Sajnos csupán néhány cserépedény került elő, így a népi fazekasság tekintetében sok újat nem hozott a

felmérés.

Számos keménycserép ill. köedény korsó került elő, amelyek ezek gyárok történetére, termékeire nézve szolgálhatnak újabb információkkal.

A református egyház emlékeinek feltárása a tudományos érdeklődés mellett gyakorlati jelentőséggel is rendelkezik. Az egyházi műkincsekről eddig ilyen mindenre kiterjedő felmérés nem készült. Ezért a teljes anyag kiadása jelentős lesz a nyilvántartás szempontjából is.

Elsőként már megjelent a Zempléni Református Egyházmegye anyagát magába foglaló kötet, amelynek megjelenését az OTKA támogatása tette lehetővé. A további kötetek kiadását a Tiszáninneri Református Egyházkerület vállalta. 2011-ben a tervek szerint megjelenik az Abaúji Egyházmegye 1-II. kötete és a Borsodi Egyházmegye I-II. kötete. 2012 első félévében kerül sor az utolsó kötet, az Egervölgyi Egyházmegye anyagának közlésére.

Tudományos előadások:

- 2008. augusztus 25-28. Sárospatak Református Doktorok Kollégiuma konferencia
Egyházi Néprajzi Szekció: Ónedények a református egyházban
- 2009. október 14-16. Balatonfüred Népi vallásosság a Kárpát medencében
c. konferencia: A református egyházművészet jelentősége a magyar ötvösség kutatásában. Újabb debreceni ötvösmunkák
- 2010. március 20. Sárospatak Kerámiatörténeti konferencia
Református úrasztali cserépedények
- 2010. augusztus 23-27. Pápa Református Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekció: Ötvöstörténeti adatok XVI-XVII. századi pohárformákhoz
- 2011. aug. 22-25. Debrecen Református Doktorok Kollégiuma konferencia
Egyházi Néprajzi Szekció: Köedény úrasztali boroskorsók az Ungi, Zempléni és Beregi Egyházmegyében
- 2011. október 5-6. Nyitra Népi vallásosság a Kárpát medencében c. konferencia
A református egyházművészet iparművészeti jelentősége.

Megjelent tanulmányok

Önálló könyv

- 2009 Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneri Református Egyházkerület Zempléni Egyházmegyében, Debrecen, 2010 Magyar Református Egyház Javainak Tára XVII.

Tanulmányok

- 2010 Magyar Református Egyház Javainak Tára. A református egyházművészet inventáriuma. Vallási Néprajz 15. (Szerk.: Küllös Imola Budapest 2010) 44-54.
- 2010 Köedény úrasztali boroskorsók az Ungi, Zempléni és Beregi Református Egyházmegyében. Történet - muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére. (Szerk.: Gyulai Éva Viga Gyula. Miskolc 2010. 220-230.
- 2010 A református egyházművészet művészettörténeti és néprajzi jelentősége. Református Szemle 103. évfolyam 6. szám 2010. nov.-dec. 649-655.
- 2011 XVI-XVII. századi karimás és tölcséres pohár változatok az Abaúji

Református Egyházmegyében. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2010. (Szerk.: Magyar Márta Debrecen) 165-172.

2011 Ötvöstörténeti adatok a XVI–XVII. századi pohárformákhoz (Tölcséres, cápás és talpas poharak). In: Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. 40. – Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve. 40. Szerk. Demeter Zsófia. Székesfehérvár, 2011. 353 p. *Ünnepi kötet Lukács László 60. születésnapjára.*

Megjelenés alatt álló munkák

Önálló kötetek

- 2012 Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneri Református Egyházkerület Abaúji Egyházmegyében I. Magyar Református Egyház Javainak Tára XVIII. Sajtó alatt
- 2010 Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneri Református Egyházkerület Abaúji Egyházmegyében II. Magyar Református Egyház Javainak Tára XIX. Sajtó alatt
- 2012 Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneri Református Egyházkerület Borsodi Egyházmegyében I. Magyar Református Egyház Javainak Tára XX. Szerkesztés alatt
- 2012 Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneri Református Egyházkerület Borsodi Egyházmegyében II. Magyar Református Egyház Javainak Tára XXI. Szerkesztés alatt
- 2012 Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneri Református Egyházkerület Egervölgyi Egyházmegyében II. Magyar Református Egyház Javainak Tára XXII. Szerkesztés alatt

Tanulmányok

- 2010 A református egyházművészet jelentősége a magyar ötvösség kutatásában. Újabb debreceni ötvöstárgyak észak-kelet magyarországi református gyülekezetekben. Népi vallásosság a Kárpát medencében 8.
- 2012 Rézedények a borsod, zempléni, beregi és szatmári református templomokban. Déri Múzeum Évkönyve 2012.
- 2012 Az úrasztali boros edények jelentősége a népi kerámia kutatásában. Emlékkötet Viga Gyula tiszteletére
- 2012 Bortartó úrasztali edények Zempléni Egyházmegyében. In: Szőlő-bor-termelés-fogyasztás-társadalom Csoma Zsigmond ünnepi kötet

Fotókiállítások

A kutatás ideje alatt fényképkiállítások is készültek. Ezeknek minden esetben az a célja, hogy felhívja a figyelmet a református egyház műkincseire.

2008-ban Sárospatakon a Doktorok Kollégiuma konferenciájának keretében mutattuk be „Tebenned bízunk” c. a Károli Biblia tiszteletére készített, a Tiszáninneri Egyházkerület két templomáról, az árpádkori Vizsolyról és Károli Gáspár munkálkodásának színhelyéről, Göncről szóló fényképkiállítást.

2009-ben Debrecenben a református egyház egységét kimondó Generális Konvent tiszteletére „Egy hittel, egy szívvel reformátusok” című, az egyházkerületeket reprezentáló kiállítás készült, benne a Tiszáninneri Egyházkerület is szerepelt.

2011-ben Debrecenben az Ablakok a múltba c. a Tiszáninneri Egyházkerület egyik kiemelkedő jelentőségű emlékének, Boldva árpádkori templomának ablakait körüljáró fényképsiállítás ugyancsak a Doktorok Kollégiuma konferenciájának keretében került bemutatásra.

2. Erdélyi Református Egyházkerület

A kutatás második részét az Erdélyi Református Egyházkerület három egyházmegyéjében a teljes emlékanyagra kiterjedő elmérés alkotja, amelyet hárman végeztek.

Horváth Iringó

A 2007-től folyó, 68849 számú OTKA pályázat egyik része az Erdélyi Református Egyházkerület három egyházmegyéjének – Erdővidéki Református Egyházmegye, Kézdi-Orbai (összevont) Református Egyházmegye és Sepsí Egyházmegye – egyházközségeinek a teljes körű felmérését támogatta. Ezek az egyházmegyék a történelmi Háromszék és Erdővidék területére esnek, a mai Kovászna megyéhez tartoznak. A területválasztást indokolta, hogy ezen a vidéken sohasem történt hasonló jellegű felmérés. Levéltári adatai sok esetben csak szórványos adatokkal – Erdővidéken teljesen hiányoznak a vizitációs jegyzőkönyvek, Sepsiben rendkívül gyér – szolgálnak a gyülekezetek életére, tárgyaira vonatkozóan. Debreczeni László csupán néhány gyülekezetben járt az 1928–1937 közötti felmérő útja során.

Az egyházközségek textíliáira vonatkozó szakirodalom jobbára kimerül Palotay Gertrúd utalásaival, amelyekben két 18. századi darabot – Székelyszáldobosról és Sepsiszentgyörgyről – említ. Ugyancsak nagy hiányosságot jelent a helyszíni nyilvántartások pontatlansága, időszerűtlensége, amely nem kínál semmiféle rálátást a gyülekezetek emlékanyagára, és az egyre sokasodó a gyülekezetmonográfiák is mellőzik ezt a tárgycsoportot.

A különböző okokból adódó késések miatt a konkrét kutatás 2008 tavaszától kezdődött, feladatköröm a textíliák összeírása és dokumentálása volt. Az egyházmegyék gyülekezeteinek bejárása részben párhuzamosan folyt, 2008. júniusa–2011. májusa között az erdővidéki, 2008. novembere–2010. júniusa között a sepsi, míg 2009. júliusa–2011. májusa között a Kézdi-Orbai egyházközségek textíliájának a felmérése valósult meg. Ez összesen 82 gyülekezetet érintett, Erdővidéken 16-ot, Sepsiben 30-at és a Kézdi-orbai egyházmegyében 36-ot.

A helyszínen történő munka során egyaránt nyilvántartásba vettük a használatban lévő és használaton kívül rekedt textíliákat. Ezek között voltak a templom berendezéséhez tartozó különböző takarók és terítők, amelyek – helyi hagyomány szerint – több rétegben fedik az úrasztalát és a szószék mellvédjét, a pad- és karzatmellvédek takarói rendszerint újabb keletűek.

Egy másik fontos csoportot alkotnak az úrvacsorai liturgiához kapcsolható tárgyak, mint az abroszok, keszkenő, kehelyterítők és takarók, kenyérvivők és kehelytörlők. Ezekből minden gyülekezetnél több rendbéli van, viszont ritka a garnitúrák adományozása. Az összeírás során egyéb textíliákkal is találkoztunk, mint például az 1930-as években készült, hímzett dalkör-lobogókkal, különféle kisebb

terítőkkal.

A gyülekezeteknél mindössze a legfontosabb adatokat rögzítettük írásban – mint például a tárgy megnevezése, a méretei, a felhasznált alapanyagok, az alkalmazott technikák és az esetleges feliratok. Amennyiben lehetett, minden tárgyról jó minőségű, színes, digitális felvétel készült, amely a dokumentálás mellett a kartonok elkészítését is segítette. A terepmunka során fellelt emlékanyagot megpróbáltuk összevetni a helyszíneken található leltári összeírásokkal, aranykönyvek bejegyzéseivel, a régebbi darabok azonosítására az egyházmegyei levéltáraknál őrzött vizitációs jegyzőkönyvekre támaszkodtunk.

A felméréssel valamennyire párhuzamosan ugyan, de nem a helyszínen valósult meg az adatok feldolgozása, amelyre 2008 novemberre és 2011 októberre között került sor – az erdővidéki textíliák adatait 2008. november–2009. július között, a sepsieket 2009. május–2011. október között és a kézdi-orbai adatok 2011. július–2011. október között kerültek feldolgozásra. Ennek során, a helyszínen rögzített információk számítógépes kartonra kerültek, a tárgyak rövid leírásával, datálásával és az esetleges rá vonatkozó irodalom adataival bővült ki. A helyszínen készült fényképeket rendszerezni, válogatni kellett, később valamennyi karton jobb oldalára beillesztettünk egy róla készült felvételt is. A kartonok külön dokumentumokat képeznek, sorszámmal rendelkeznek, akárcsak a felvételek, amelyek azonosító számait a kartonokra is felvezettük. Az eligazodást táblázatba szerkesztett nyilvántartás és összesítés könnyíti meg.

Az adatokat összesítve, az elmúlt évek során 2025 karton készült, amelyek közül 444 erdővidéki, 712 sepsi és 869 kézdi-orbai gyülekezetek textíliáinak az adatait hordozza. Ezek összesen 3207, azaz 665 erdővidéki, 1211 sepsi és 1331 kézdi-orbai textíliára vonatkoznak. A nyilvántartásba 3492 felvétel került, 729 erdővidéki, 1330 sepsi és 1433 kézdi-orbai textíliákról készült.

A felmért textíliák közül mindössze nyolc gyülekezetben – Bereck, Bitá, Ikafalva, Köpec, Lécfalva, Székelyszáldobos, Zabola és Zágón – találunk egy-egy 17. századi textíliát. A 18. századi emlékek száma már jóval nagyobb. Összesen 33 gyülekezet – Aldoboly, Alsócsernáton, Barátos, Bitá, Bodos, Erdőfüle, Felsőcsernáton, Hívég, Ikafalva, Ilyefalva, Kézdiálbis, Kézdimárkosfalva, Kézdimartonfalva, Kovászna, Komolló, Köpec, Középpajta, Lécfalva, Maksa, Nagybacon, Olasztelek, Orbaitélek, Papolc, Páva, Sepsibodok, Sepsiköröspatak, Sepsiszentgyörgy, Székelyszáldobos, Szotyor, Szörce, Zabola, Zalán és Zágón – rendelkezik általában egy-két ilyen darabbal. Ezek között 13 olyan gyülekezet – Aldoboly, Bitá, Bodos, Ikafalva, Köpec, Lécfalva, Papolc, Sepsibodok, Sepsiköröspatak, Szotyor, Zabola és Zalán – is akad, amelyeknél meglepően sok 18. századi textília maradt fenn. 19. századból származó emlékanyaggal csaknem minden gyülekezetben találkozunk, számuk nagyon változó. Legnagyobb arányú a 20. századi tárgyak száma, ezekből minden gyülekezet akár több tíz darabot is őriz.

A fennmaradt textíliák általános jellemzőit figyelembe véve, elmondhatjuk, hogy a 17–18. századot leginkább a selyemfonállal és fémszállal vászonalapra készült úríhímezéses tárgyak képviselik. Jóval alacsonyabb a selyem hordozóanyagra készült textíliák száma, amelyek között elsősorban mintásra szőtt, „vásáros” selyemkeszkenőkkel találkozunk. A felmért állományban mindössze néhány

nyomtatott eljárással készült darabot találunk. Rendkívül ritkák a gyapjúból készült tárgyak, számuk a következő századra viszont megnő. A 19. századból ránk maradt tárgyak közül kiemelném az egyre nagyobb számban előforduló rece és horgolt technikával készült terítőket, amelyek mintakincsét a 20. századi darabokon látjuk viszont.

A ritkaságszámba menő darabok közé tartozik az a néhány 19. század elejéről ránk maradt, gazdag mintájú takácsszőtt damasztabrosz is, amelyeket felirata alapján datálhatunk. Közkedvelté váltak a nyomtatott eljárású textíliák is, valamint szép számban találunk mintás szőtt, iparilag vagy házilag készült gyapjútakarókat. Ezek mellett sok ötletes kialakítású darabbal találkozunk.

A 20. században mondhatni általánosan elterjedté vált a korábbi század második felében kialakult borvörös selyembársony alapra készült takaróknak a használata, amelyeket rojtokkal szegélyeztek, ritkábban hímzés is díszíti. A század utolsó harmadára válik közkedvelté a templombelső ún. kalotaszegi nagyírásos garnitúrákkal való díszítése. Az úrvacsorai kellékek közt elsősorban a damasztok és a fehérhímzések – a különféle madeira és szálvonásos hímzés típusok alkalmazása jellemző – dominálnak. A különböző mellvéd és úrasztal terítők leggyakoribb technikája a horgolás és a rece volt.

A felmérés során dokumentált tárgyakra vonatkozó kartonokból és felvételekből egy példányt a Kolozsváron található Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárba helyeztünk el. Az adatok nagy részét Magyar Református Egyház gyűjteményi összeírása sorozatba illeszthető kötetekben szeretnénk megjelentetni, amelyek közül az Erdővidéki Egyházmegyére vonatkozó oldalak már nyomdakész változatban vannak.

Konferencia részvétel

Még a kutatás ideje alatt részeredményeinket *konferenciákon* igyekeztünk ismertetni.

2011. augusztus 22–25, Doktorok Kollégiuma, Debrecen, Takarók a XVIII. századi református templomokban

2009. október 2–3. Népi vallásosság a Kárpát-medencében 8, Balatonfüred, Pulpitusra való kendők. Éneklőszék takarók a 17–18. századból

2009. október 2–3. Székely-történeti Konferencia, Debrecen, Az erdővidéki református gyülekezetek 18. századi textíliái

2009. augusztus 24–28. Doktorok Kollégiuma, Budapest, 18. századi adományok textil- emlékei az Erdővidéki Református Egyházmegye gyülekezeteiben.

Megjelent tanulmányok

2009. Az erdővidéki református gyülekezetek 18. századi textíliái Erdély-történeti könyvek 8, Debrecen, 315–328.

2010 Tamás Iringó- (Horváth Iringó) -Kovács Mária Márta: Az Erdélyi Református Egyházkerület klenódiumainak és textíliáinak leltározása. Egyházi gyűjtemények szolgálatában. A gyulafehérvári milleniumi konferencia tanulmánykötete. Kolozsvár, 79-87.

Megjelenés alatt

- 2012 Az erdővidéki református gyülekezetek 17–18. századi textíliái. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum-egyesület Érem- és Régiséggyűjtéséből 23 oldal (előkészületben)
2009. Pulpitusra való kendők. Éneklőszék takarók a 17–18. századból Népi vallásosság a Kárpát-medencében, 6 oldal (előkészületben)
- Horváth Iringó–Kovács Mária–Márta–Tóth Levente: Magyar Református Egyházak Javainak Tára. – Erdővidéki Református Egyházmegye. – kézirat 383. old.

A kutatás további eredményei

A „háromszéki” református egyházmegyék textíliáinak a felmérése és feldolgozása során létrejött adatbázis további kutatások lehetőségét kínálja. A kartonokon található adatok összevetése, a különböző korabeli írott források fokozott tanulmányozása új, átfogó eredményeket hozhat. Az emléktárgyak pontosabb megismerése mellett, a későbbiekben megkísérelhetjük a tárgyak adományozóinak az azonosítását, történeteiket, analógiákat kereshetünk, technikai ismereteket szerezhethetünk. Ugyanakkor, a felmérésnek köszönhetően, az egyházközségek is képet kapnak a náluk található tárgyakról, ezután megfelelő nyilvántartás áll rendelkezésükre. Reméljük, ily módon a gyülekezet elöljáróinak szemében is felértékelődik ezeknek a tárgyaknak a helyi és Kárpát-medencei kultúrában játszott szerepe, fontosabbá válik megőrzésük.

Kovács Mária Márta

Az Erdélyre vonatkozó művészettörténeti szakirodalom máig nem rendelkezik a műtárgyak analitikus katalógusát tartalmazó kiadványokkal. A műtárgyak elemzésének és értékelésének kiindulópontja vitathatatlanul az egyházi gyűjtemények teljeskörű leltározása kell legyen, mivel az egyházak jóval több tárgyat őriztek meg, mint a múzeumi gyűjtemények. Az egyházközségek tulajdonában lévő ón- és ötvöstárgyak összefüggő csoportot alkotnak, amelyeket a gyülekezet több évszázadon át őrzött, mint fontos vagyontárgyakat. Erdélyben az egyháztörténeti és iparművészeti szempontból forrásértékű egyházművészeti emléktárgyak (ón- és ötvöstárgyak) szisztematikus leltározása 2005-ben kezdődött el, amelynek eredményeképpen a hunyad-zarándi, nagysajói és küküllői egyházmegyék ingó vagyontárgyai kerültek nyilvántartásba. Ezt a kutatómunkát az Országos Tudományos Kutatási Alap 68849 számú támogatásával folytattuk a történelmi Háromszéken szerveződött három egyházmegyében (Erdővidéki, Kézdi–Orbai, Sepsi).

A kutatás módszerei és időbeli ütemezése

A kutatás első lépését a tervezett egyházközségek bejárása képezte, amely során a fennmaradt ón- és ötvös, üveg- és kerámiatárgyakról analitikus adatlapok és fényképek készültek. A történelmi Háromszék területén szerveződött három egyházmegye (Erdővidék, Kézdi–Orbai, Sepsi) gyülekezeteiben fennmaradt tárgyi hagyaték felmérését megcélzó projekt első szakaszában, 2008-ban az Erdővidéki Református Egyházmegye emléktárgyát vettük számba, valamint a szomszédos Sepsi Egyházmegye néhány egyházközségében is folytattuk az inventarizációt. Több

tanulmányút keretén belül végeztünk felméréseket a 17 erdővidéki és az öt sepsi egyházközségben, ahol a 22 település 229 klenódiumát vettük nyilvántartásba (Magyarhermány – 11 adatlap; Kisbacon – 8 adatlap; Szárazajta – 9 adatlap; Bölön – 15 adatlap; Olasztelek – 19 adatlap; Erdőfüle – 9 adatlap; Bardoc – 16 adatlap; Vargyas – 1 adatlap; Bibarcfalva – 11 adatlap; Barót – 8 adatlap; Nagybacon – 15 adatlap; Bodos – 7 adatlap; Középajta – 8 adatlap; Nagyajta – 5 adatlap; Székelyszáldobos – 13 adatlap; Miklósvár – 4 adatlap; Köpec – 10 adatlap; Erősd – 6 adatlap; Hídvég – 12 adatlap; Illyefalva – 15 adatlap; Árapatak – 10 adatlap; Sepsiszentgyörgy – 17 adatlap). A terepmunka során az úrasztali edények fotódokumentálása is megtörtént, tárgyanként 3-3 fénykép készült, ami összesen 687 fényképet eredményezett.

A kutatás második szakaszában, 2009 január – 2010 július közötti időszakban a Sepsi Református Egyházmegye gyülekezeteiben fennmaradt tárgyi hagyaték felmérése és feldolgozása folyt. A 25 egyházközségben 2009 elejétől több tanulmányút keretében végeztünk felméréseket (Aldoboly – 13 adatlap; Angyalos – 7 adatlap; Árkos – 13 adatlap; Bikfalva – 10 adatlap; Étfalva-Zoltán – 7 adatlap; Fotosmartonos – 7 adatlap; Gidófalva – 6 adatlap; Kálnok – 10 adatlap; Kilyén – 11 adatlap; Kökös – 11 adatlap; Komolló – 10 adatlap; Lisznyó – 6 adatlap; Málnás – 4 adatlap; Mikóújfalu – 6 adatlap; Oltszem – 4 adatlap; Réty – 11 adatlap; Sepsibodok – 13 adatlap; Sepsikőröspatak – 8 adatlap; Sepsimagyarós – 8 adatlap; Sepsiszentgyörgy–Szemerja – 18 adatlap; Sepsiszentiván – 6 adatlap; Sepsiszentkirály – 8 adatlap; Szotyor – 11 adatlap; Uzon – 12 adatlap, Zalán – 10 adatlap), ahol összesen 230 klenódiumot (ón-, ötvös-, üveg- és kerámiatárgy) leltároztunk, ezekről összesen 690 fénykép készült.

A harmadik szakaszban, 2010 július – 2011 május között került sor a Kézdi–Orbai Református Egyházmegye gyülekezeteinek felmérésére. A 36 leány- és anyaegyházközségben 341 tárgyat mértünk fel, amelyekről 1023 fénykép készült (Alsócsernáton – 14 adatlap; Barátos – 10 adatlap; Bereck – 8 adatlap; Bita – 9 adatlap; Cófalva – 11 adatlap; Csomakőrös – 11 adatlap; Egerpatak – 6 adatlap; Eresztevény – 4 adatlap; Feldoboly – 11 adatlap; Felsőcsernáton – 7 adatlap; Gelence – 4 adatlap; Ikafalva – 9 adatlap; Imecsfalva – 3 adatlap; Karatna – 8 adatlap; Kézdiálbis – 8 adatlap; Kézdimartonfalva – 8 adatlap; Kézdimárkosfalva – 22 adatlap; Kézdivásárhely – 12 adatlap; Kisborosnyó – 9 adatlap; Komandó – 6 adatlap; Kovászna – 10 adatlap; Kovászna-Vajnafalva – 1 adatlap; Lécfalva – 11 adatlap; Maksa – 11 adatlap; Nagyborosnyó – 10 adatlap; Orbaitelek – 8 adatlap; Páké – 15 adatlap; Papolc – 15 adatlap; Páva – 9 adatlap; Sepsibesenyő – 7 adatlap; Szacsva – 8 adatlap; Székelytamásfalva – 12 adatlap; Szörcse – 7 adatlap; Torja – 10 adatlap; Zabola – 12 adatlap; Zágon – 14 adatlap).

A terepmunkát valamennyi esetben levéltári kutatás előzte meg, amelyet több szempontból is fontosnak tartottunk: egyrészt a helyszínre érkezve volt fogalmunk arról, milyen tárgyak voltak a gyülekezetek tulajdonában a 18-19. század folyamán, másrészt, hogy több esetben a korabeli bejegyzések segítségével sikerült azonosítani az adományozók nevét, vagy éppen az adományozás időpontját. Szintén alapvető forrásnak tekintettük Debreczeni László 1936-ban készített vázslatait, amelybe több háromszéki, elsősorban erdővidéki és néhány sepsi gyülekezet kegyzsereit is

feljegyezte. Gyakran csak ezekből a forrásokból értesülünk egy-egy egyházközség régi kegszereiről. A tárgyak helyszíni dokumentálásakor elsősorban a következő szempontokat vettük figyelembe: milyen időszakból származnak, a felhasznált alapanyagok, milyen funkciót töltöttek be, milyen ornamentika jellemzi, ki készítette és ki adományozta a református egyháznak. A helyszíni kutatás szerves része volt, a tárgyak felmérése mellett, az egyházközségi levéltárakban szórványosan fennmaradt egyházközségi vagyoneleltárak klenódiumokra vonatkozó adatainak összegyűjtése.

A kutatás negyedik szakaszában, 2011 május – 2011 december között készültek el a digitális adatlapok, amelyek minden tárgy esetében a következő adatokat tartalmazzák: a tárgy nyilvántartásához szükséges adatokat, származására vonatkozó információkat, a tárgy technikai és ornamentális jellemzőit, datálását, méreteit, feliratát, mesterjegyének leírását és feloldását, jelenlegi állapotát, valamint egy helyszínen készült, színes fényképet.

A helyszíni felméréssel párhuzamosan az Erdővidéki, Sepsi és Kézdi-Orbai Egyházmegyei Levéltárak, valamint az Állami Levéltár Kovászna Megyei Igazgatóságának egyházközségekre vonatkozó iratait tanulmányoztuk, amelyek adatai a monogramok feloldásában, az adományozók meghatározásában nyújtott segítséget. A mesterjegyek feloldására, a mesterek működésére vonatkozó kutatásokat az Állami Levéltár Brassó és Szeged Megyei kirendeltségeiben, a céhes iratok tanulmányozásával végeztük.

A kutatás eredményei

A felmérés célja az volt, hogy egy összefüggő területi egység református egyházközségeiben fennmaradt emlékanyagát feldolgozza. Egy terület teljes emlékanyagának ismertetése, a művészi színvonalú alkotások mellett az egyszerű, hétköznapi használatú tárgyak bemutatása azért fontos, mivel csak ezek együttes ismerete teszi lehetővé az erdélyi ónművességről és ötvösségről alkotott kép kiteljesedését, valamint a terület egyházpártoló személyeinek megnevezését. A történeti Háromszéken szerveződött három egyházmegye gyülekezeteinek klenódiumai fontos adalékkal szolgálnak az erdélyi szász városok (Brassó, Nagyszeged, Segesvár) és Kolozsvár ötvösségének és ónművességének kutatása szempontjából. A háromszéki egyházközségek ónedény- és ötvösanyaga elsősorban a brassói és segesvári ónöntők, valamint a brassói és nagyszegedi ötvösök tevékenységének színvonalára, formai és ornamentális sajátosságaira világít rá. A Brassó piackörzetébe tartozó egyházközségek támogatói adományaik jelentős részét brassói mesterekkel készítették el vagy azok műveit vásárolták meg, így a vizsgált tárgyi anyag a brassói ötvösök és ónöntők tevékenységéhez kapcsolódik. A külföldről származó alkotások a 17–18. század folyamán az augsburgi ötvösök műhelyéből kerültek ki, a 18. század végétől a bécsi ezüst vette át Augsburg szerepét, amely a 20. század első felében is igen jelentős volt. Kutatásunk a brassói ón- és ötvösjegyek feloldásában is új eredményeket hozott, a szakirodalomban egyértelműen elfogadott mesterjegyzonosítások váltak kérdésessé. Az ismeretlen emlékanyag elemzése a mesterek tevékenységével kapcsolatosan pontosításra adott lehetőséget.

Kutatásunk betekintést nyújt a háromszéki református egyházközségekben fennmaradt ötvöstárgyak illetve ónedények szerzteágzó, heterogén emlékanyagába. A

kutatás időhatárait a fennmaradt emlékanyag határozta meg, ugyanis a régi, azaz 15–18. századi klenódiumok mellett a 19–20. századi darabokat is számbavettük. A mindennapi asztali edényekkel azonos úrasztali felszerelési tárgyak között a mai napig számos muzeális jelentőségű ötvösmunkát, ónedényt, kerámiát találunk. A tárgyak muzeális jelentőségét érzékelteti, hogy 15–18. századi ötvöstárgyak, ónedények nagy számban találhatók a klenódiumok között.

Az erdélyi református gyülekezetek tulajdonában ránk maradt régi kegyszerek száma igen változó, a háromszéki egyházmegyék néhány gyülekezetét (Egerpatak, Étfalva–Zoltán, Mikóújfalu, Páva, Székelytamásfalva, Orbaitelek) leszámítva, mindenhol maradt fenn több-kevesebb régi darab. Ezeknek nincs pontos nyilvántartása, több esetben a gyülekezet vezetői sem tudnak létezésükről, feliratok hiányában jelenkori alkotásoknak vélik. Ezért fokozottan veszélyeztetettek, megmaradásuk nagymértékben függ értékük tudatosításától. A háromszéki úrasztali edényeket leginkább a folyamatos változással jellemezhetnénk, folyamatosan alakultak át az új fejlődési iránynak megfelelően, a korabeli szokásokhoz, formákhoz alkalmazkodva.

Az ónedények és ötvöstárgyak gyakoriságáról elmondhatjuk, hogy többnyire csak az úrvacsorai bor és kenyér kiszolgáltatására használt kehely vagy pohár, és kenyérosztó tányér készült nemesfémből, a réginek mondható emlékanyag jelentős részét az ónedények alkotják. A 19. század végétől egyre népszerűbb anyag az alpakka, az ezüstözött vagy aranyozott réz, a 20. század folyamán az úrasztali edények egyre változatosabb ötvözetekből készültek.

Származásukat tekintve a háromszéki egyházközségek úrasztali készleteinek alapját gyakran a katolikus szertartásból megőrzött misekehely és paténa alkotta, ezeket az úrvacsoraosztásban tovább használták. A református úrasztali készletek kialakulása és gyarapodása jelentősen összefügg a hívek egyházpártoló tevékenységével. Az ajándékozás szokása koronként és területenként is változott, kezdetben elsősorban az egyház patrónusai jeleskedtek ebben. A háromszéki református gyülekezetek jelentős része nem patrónusi támogatással alakult, a református fő- és közép-nemesek száma alacsony a térségben. Ennek következtében nem alakulhatott ki patronátusi szerepvállalás, az úrasztali készletek változatos adományokból származnak. Ez elsősorban a Kézdi–Orbai Egyházmegyékre jellemző, ahol a katolikus örökség meghatározó, ezt a szabad székelyek és helyi kisnemesek adományai egészítették ki. A gyülekezet anyagi ereje minden esetben megmutatkozik a klenódiumok anyagán és díszítettségén.

A reformáció térhódítása következtében megszűnt az addigi nagy funkcionális különbség a világi és egyházi ötvöstárgyak között, nagy mennyiségű világi tárgy került adományozás révén az egyházi szertartásba. E csoportba tartoznak a 17. század folyamán közkedvelt talpas poharak, serlegek, ónpalackok. Az adományokból származó ón- és ötvöstárgyak alkotják a gyűjtemények kiemelkedő darabjait, az egyházközségek által készített alkotások valamennyi esetben szerényebb kivitelezésűek.

A háromszéki kegyszerek alapján azt mondhatjuk, hogy az erdélyi ón- és ötvösművek ornamentikája és formai fejlődése nem határolódik el a közép-európai, elsősorban délnémet központok kézművességének fejlődésétől. A 18. századtól a francia, majd a

bécsi irányelvek érvényesültek az erdélyi központok díszítőművészetében.

Kutatásunk eredményeként eddig ismeretlen emlékanyag kerül be a tudományos körforgásba, ugyanakkor felmérésünk a református egyházat is hozzásegíti tárgyi emlékeinek jobb megismeréséhez, igényes számbavételéhez és számontartásához. A gyülekezetek ingóságainak feltérképezése során több helyen értéktelennek vélt, kiselejtezés küszöbén álló tárgyak értékére sikerült rámutatni és így nemcsak menekítettük, hanem méltó helyre is került. A források tükrében a tárgyak származási helyét, adományozóját, mesterét is kiderítettük.

A kutatás hasznosíthatósága

A kutatásunk egyik célja a feldolgozott anyag nyilvánosságra hozatala három kötet formájában, egy-egy egyházmegye anyaga külön kötetben jelenne meg. A kiadott leltárak elsősorban a szakemberek számára nyújtanak majd segítséget a fellelhető emlékanyag eloszlását illetően. Továbbá segítségül szolgálnak majd bizonyos típusú és jellemzőjű klenódiумok megjelenésének, elterjedésének, készítési technikájának vizsgálata során. Egyház- és művészettörténeti eredményein túl kutatásunk a történettudomány több területe számára tartalmaz értékes adatokat.

A nyilvánosságra hozatal jelentőségét az is növeli, hogy a gyülekezetek a mai napig ragaszkodnak több évszázados tárgyaikhoz, így azok az esetek legnagyobb részében a tudományos kutatás szempontjából is teljesen ismeretlenek. Az eredmények közzétételével eddig ismeretlen emlékanyag kerülne a tudományos körforgásba. A felmért emlékanyag nyilvánosságra kerülésével teljes értékű leírás és látlet kerül a művészettörténészek, helytörténészek, történészek, iparművészeti szakemberek kezébe, olyan inventarizációs munka kézzelfogható eredménye, melynek végső célja az erdélyi egyházmegyék gyülekezeti ingóságainak teljeskörű felmérése és nyilvánosságra hozatala.

Terveink szerint a legfontosabb közgyűjtemények, kutatóintézetek és gyűjtőközpontok részesülnének a kötetekből, ugyanígy a református egyház központi intézetei is.

A megjelenő köteteket az összes felmért gyülekezethez tervezzük eljuttatni annak reményében, hogy ezáltal teljes és átfogó ingósági leltár kerüljön az eklézsiák gyűjteményébe. A későbbiek során ez igen fontos lenyomat lehet az illető gyülekezet 21. század eleji állapotára nézve. Egyúttal figyelemfelkeltő célt is szolgálna, ráirányítaná a figyelmet a gyülekezetek birtokában lévő tárgyak értékére, fontosságára, azok keletkezésének és egyházi tulajdonba kerülésének körülményeire.

Hosszabb távú terveink mellett az elkészült anyag egyházmegyénként, azon belül egyházközségenként rendezett adatlapjait és fényképeit az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban kívánjuk elhelyezni, ezáltal biztosítjuk a szakemberek és érdeklődők számára a felmért terület emlékanyagának kutathatóságát.

Konferencia előadások

A felmérő és feltáró munkánk során gyűjtött adatok felhasználásával 2008–2011 között több konferencián vettem részt:

2009 – Erdélyi református egyházművészeti örökségünk című előadás a 17. Bolyai

Nyári Akadémián, Kolozsvár (júl. 24.)

- 2009 – A segélykérő körutak szerepe az úrasztali készletek alakulásában című előadás a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma konferenciáján, Budapest (augusztus 27-29.)
- 2009 – Bibliai ábrázolások úrasztali edényeken című előadás a CentrArt Egyesület és az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány által szervezett Fiatal művészettörténészek II. című konferencián, Budapest (nov. 28.).
- 2010 – Úrasztali edények származása és utóélete a történelmi Háromszéken címmel előadás a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma konferenciáján, Pápa (aug. 24-25.)
- 2011 – Református egyházközségek történeti értékű ingóságai című előadás Az Erdélyi Református Egyházkerület Presbiteri Szövetségének konferenciáján, Kolozsvár (máj. 27).
- 2011 – Brassói céhedények háromszéki református tulajdonban című előadás a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma konferenciáján, Debrecen (aug. 25.)
- 2011-Céhedények egyházi funkcióban című előadás a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Kolozsvár (aug. 27.)

Megjelent tanulmányok:

Kovács Mária Márta – Tamás Iringó

2010 Az Erdélyi Református Egyházkerület klenódiáinak és textíliáinak leltározása. In: Egyházi gyűjtemények szolgálatában. A gyulafehérvári milleniumi konferencia tanulmánykötete. Kolozsvár, 2010. 79–84.

Megjelenés alatt álló munkák

2009 július – 2010 július között készült el Horváth Iringó – Kovács Mária Márta – Tóth Levente: Erdővidéki Református Egyházmegye című kötet tördelt, kiadásra előkészített kézírata, mely terveink szerint a Magyar Református Egyház Javainak Tára című sorozatban fog megjelenni.

Kutatásom eredményeiből 2010 szeptemberében védtem meg PhD disszertációm: Ötvösművek és ónedények a történelmi Háromszék református egyházközségeiben címmel.

Tóth Levente

Az Egyházi műemlékek a Kárpát-medencében című kutatásba 2009 tavaszán kapcsolódtam be. A többéves projekt célja a történelmi Háromszék területén szerveződött négy református egyházmegye (Erdővidék, Kézdi, Orbai, Sepsi) gyülekezeteiben fennmaradt tárgyi hagyaték felmérése volt. Első szakaszban az Erdővidéki Református Egyházmegye emlékanyagának felmérése és feldolgozása folyt, majd ezt követte a Sepsi Református Egyházmegye anyaga, végül a Kézdi-Orbai Egyházmegyéhez tartozó gyülekezeteké.

A kutatás keretében a gyülekezeti levéltárak és könyvtárak állományi felmérését, a harangok leírását és fotódokumentálását készítettem. A helyszínről és

más levéltárakból összegyűjtött levéltári adatok szolgáltatták azt a forrásbázist, melyből a munka következő fázisában elkészítettem a gyülekezetek lelkészeinek és tanítóinak (lévita, kántor) névsorát. A kutatócsoport tagjaként 2009. tavasza óta több tanulmányút keretében végeztem felméréseket a háromszéki egyházközségekben, a helyszíni kutatást a levéltári anyag tanulmányozása készítette elő és segítette.

A gyülekezeti felmérések során a parókiái levéltárak állományát rögzítettem. Számbavettem minden olyan jegyzőkönyvszerű kötetet (anyakönyvek, gyűlés-jegyzőkönyvek stb.) amely az egyházközség levéltárában, szekrényében található volt, egészen a jelenleg használatban lévő kötetekig. Kivételt képeznek ez alól azok a darabok (pénztárnapló, kepefizetők névsora, lelkészi munkanapló stb.), amelyek a lelkész adminisztrációs munkáját segítik, de néhány év elteltével különösebb relevanciájuk nincsen. A jegyzőkönyvek vizsgálása alkalmával azok kezdő és végdátumait jegyeztem fel, a számozottak esetében az oldal- vagy lapszámot, illetve minden esetben a jelenlegi és korábban használatos levéltári leltárszámot, jelzetszámot. A kötetek és füzetek pontos beazonosításában segítségemre voltak a szinte minden parókián megtalálható levéltári lajstromkönyvek. A 20. század elején, pontosabban 1911-ben felfektetett Levéltári lajstromkönyvekbe minden gyülekezet lelképásztora előre megszabott és útmutatásként leközölt csoportosítást követve vezette be tételenként az archívumban szereplő jegyzőkönyveket, anyakönyveket és a szálas iratokat egyaránt (adományleveleket, díjleveleket, különböző gazdasági, iskolai, jogbiztosító iratokat stb.). Ez utóbbiakat „ügyirat” elnevezéssel illették, és öt csoportot állapítottak meg: anyakönyvi (A), számadási (B), vagyoni (C), közigazgatási (D) és iskolai (E).

Helyszíni felmérőmunkám során minden gyülekezet esetében digitalizálásra kerültek a legfontosabb levéltári dokumentumok, az irattárként szolgáló bútorok, akár csak az is, hogy ezek milyen elrendezésben, rendszerben szerepelnek a polcokon. Ugyancsak alapos fotóanyag készült a tornyokban lévő harangokról, amennyiben a körülmények erre lehetőséget adtak. Az így begyűjtött fotóanyag alapján készültek el a harangleírások, a rajtuk lévő feliratok másolása.

1. Eredmények

a, Levéltárak

2009–2011 között a háromszéki református egyházak összes gyülekezeti levéltárát (Erdővidéki Egyházmegyében 16 db., Kézdi-Orbai Egyházmegyében 33, Sepsi Egyházmegyében 29 db. – összesen 78 levéltár) sikerült felmérni. Néhány újkeletű egyházközség kivételével mindegyik tartalmaz forrásokat a 18. századból, gyakran 17. századiakat is. A gyűjtemények képe egységes, kialakulása és gyarapodása többnyire a központi egyházi szervek szándékát, elképzelését tükrözi. A 18. század előtti anyag többségét számadási feljegyzések (Uzon 1648, Zabola 1693), javak összeírása, adománylevelek képezik. Az 1700-as évek első felétől már nyomon követhető néhány nagyobb egyházközség gazdálkodása a fennmaradt számadási jegyzőkönyvekből (pl. Aldoboly 1708-tól, Nagybacon 1720-tól, Kézdiálbis 1727-től, Lécfalva 1728-tól, Sepsiszentgyörgy és Zágon 1736-tól, Feldoboly, Torja és Papolc 1757-től). A 18. század első felében bukkannak fel az első vizitációs határozatok másolati példányai, parciális zsinati végzések, határozatok, lelkészi díjlevelek,

valamint az igen fontos bonum-összeírások. Megjelennek a vegyes protokollumok (diarium, urbarium, liber ecclesiae, conscriptio ecclesiae stb.), melyekbe az egyházközség életével kapcsolatos történéseket, határozatokat, fontosnak vélt dátumokat jegyezték fel. Később, csak a század második felében, harmadában válik általános gyakorlattá a differenciált jegyzőkönyv-használat. 1782-től vezetik be a felsőbb rendeletek másolatait tartalmazó protokollumokat, központi utasításra. A háromszéki gyülekezetek mindegyike – alkalmazkodva az előíráshoz – felfekteti a „Felsőbb rendeletek jegyzőkönyvé”-t.

A számadási jegyzőkönyvek egyre letisztultab formát öltenek, formai jellemzőit szintén központilag határozzák meg. Részletes kimutatás jelenik meg az éves bevételről, összetételéről, egyre pontosabban könyvelik a kölcsönügyleteket, számontartják az adósokat, és tételesen feljegyzik a kiadásokat. Párhuzamosan néhány gyülekezet gyűlési jegyzőkönyvet (protocollum consistoriale) is indít, amelybe vegyesen jegyeznek fel minden az eklézsiát illető határozatot. Az esperesi vizitációk alkalmával ezeket a köteteket megvizsgálják, a jegyző láttamozza őket, javaslatokat, megjegyzéseket fűz hozzá.

A 19. században a jegyzőkönyvek száma és típusa bővül. Rendszeressé válik a presbitérium, az egyházközségi közgyűlés. Ezek határozatai, végzései külön jegyzőkönyvbe kerülnek, viszont a különálló presbiteri gyűlési és közgyűlési jegyzőkönyvek csak a század végén jelennek meg. A gazdasági és demográfiai fejlődés következtében egyre nagyobb potenciállal rendelkező közösségek gyakran építkeznek, felújtanak. A költségek előteremtésére különböző alapokat szerveznek (magtár-alap, kepe-alap, orgona-alap, iskolai alap stb.), ezeknek külön tőke-kezelési könyvet vezetnek.

Háromszéken komoly múlttal rendelkezik a falusi oktatás, szinte nincsen olyan közösség, amelynek ne lenne név szerint ismert „deák”-ja, „rector”-a a 15-16. századból. A 19. században a falusi iskolákat kizárólag az egyház működtette. Nagyobb közösségekben iskolaszék is működött, ennek jegyzőkönyvei is több helyen megőrződtek.

A 19-20. század fordulóján jelennek meg a különböző vidéki testületek, körök, egyesületek. Több gyülekezetben ezek tevékenységével kapcsolatos jegyzőkönyvek maradtak fenn (pl. Zágomban nőegylet 1871-től, férfiegylet 1873-tól). Jelentős szervező tevékenységet folytat az egyház a két világháború között: nőszövetség, missziós tevékenység, ifjúsági körök, Ifjúsági Keresztyén Egylet, énekkar, fúvós zenekarok. A gyülekezeti levéltárak többsége jelentős mennyiségű iratanyagot őriz ezek tevékenységével kapcsolatosan is (jegyzőkönyvek, emléklapok, fényképek, újságcikkek, programfüzetek).

b, Anyakönyvek

A levéltárak történeti fejlődésének bemutatása mellett külön érdemes szólni az anyakönyvek kérdéséről. Többségük jelenleg nem az egyház kezelésében található (állami levéltár, községi anyakönyvi hivatal), mégis úgy tekintünk rájuk, mint a gyülekezetek egyik legfontosabb dokumentumára, annál is inkább, mivel az 1950-es '60-as években kényszerűségből kellett őket átadni az akkori hatalom képviselőjének. Az egyházi anyakönyvek 1968 után kerültek a Román Állami Levéltár megyei központjainak raktáraiba. A háromszéki falvak anyakönyveit jelenleg

Sepsiszentgyörgyön őrzik, a gyűjtemény kutatásra, másolásra, fotózásra hozzáférhető. A teljességre való törekvés érdekében a felmérés és feldolgozás során a gyülekezeti levéltárak szerves részeként kezeltem az állami megőrzésben lévő egyházi anyakönyveket is.

Vizsgálatuk megállapította, hogy a háromszéki református egyházak túlnyomó többsége már a 18. században rendszeresítette az anyakönyvezést. A 78 egyházközség közül 68-ban már 1800 előtt létezett matrikola. Legkorábbi feljegyzések Alsócernátonból és Zaboláról származnak, mindkét gyülekezet esetében már 1702-ben jegyezték fel keresztelést, esketést vagy temetést. Későbbi, de 1750 előtti anyakönyvei vannak Szárazajtnak, Feldobolynak, Kovásznának és Kézdivásárhelynek. Az alábbi táblázat az anyakönyvezés bevezetésének idejét szemlélteti a háromszéki gyülekezetekben.

Periódus	Gyülekezetek száma
1750 előtt	6
1751–1760 között	18
1761–1770 között	21
1771–1780 között	8
1781–1790 között	10
1791–1800 között	2

Jól látható, hogy a közösségek zöme 1751–1770 között rendszeresítette az anyakönyv-vitelt. Az anyakönyvezés kezdetben nagyon szűkszavú, csupán a legfontosabb adatokat jegyzi föl, a század végétől, és a 19. század elejétől azonban egyre részletesebb, alaposabb. Az első kötetek vegyes jellegűek, általában külön részt nyitottak bennük a születéseknek, házasságoknak és temetkezéseknek. Akad azonban olyan is, ahol külön csoportosítás nélkül, egymás után vegyesen jegyezte föl a lelkész az elvégzett ceremóniákat. Máshol a megnyitott oldalt három részre osztották, így külön részben kapott helyet a keresztelés, az esketés és a temetés. II. József idejében központilag próbálták szabályozni, egységesíteni az anyakönyv-vezetést, ennek metodológiáját minden egyházmegyében közölték. A gyülekezetek többségében átveszik az új formát, azonban néhány év elteltével visszatérnek a korábban meghonosodott módszerre.

A 19. században újabb tartalmi változások következnek: az anyakönyvi bejegyzések mellé egyre több információt feljegyeznek (keresztszülők, tanúk, halál oka, életkora stb.), külön részt nyitnak az eklézsiakövetéseknek, konfirmálásoknak és a beoltottak jegyzékének. A század közepétől már táblázat-szerűen, tisztán folyik az anyakönyvezés. 1895-től ugyan bevezetik a polgári anyakönyvezést, de az egyházi szertartásokat továbbra is feljegyzik folyamatosan. Ez az az időszak, amikor külön kötetekbe kezdik vezetni a kereszteléseket, esketéseket, temetéseket. Az egyházi hatóságok a 20. század elején típusnyomtatványt jelentetnek meg, külön anyakönyveket fektetnek fel az áttérőknek és kitérőknek, a tanköteleseknek és a konfirmálóknak. Legutóbb a beköltözöttek és kiköltözöttek számára nyitottak új jegyzéket.

c, Lelkészek és tanítók névsora, életrajzi adatok

Munkám során a fentebb felsorolt dokumentumok jelentették az elsődleges

forrásanyagot. A terepmunka valamennyi esetben előkutatással indult, melynek az volt a lényege, hogy feltérképezzük a várható állapotokat, a gyülekezet levéltárát. A levéltári kutatás során egyrészt felmérhettem, hogy milyen iratállománnyal rendelkezett az eklézsia, másrészt csak az itteni, és majd a helyszíni felmérés egybevetése után lehetett teljes képet alkotni az egyházközség egykori levéltári állományáról. Ugyanakkor – épp vegyes jelegűknél fogva – a korai számadási jegyzőkönyvek és az anyakönyvek rengeteg olyan információt szolgáltatottak, melyeket eredményesen lehetett felhasználni a későbbi munka során, a lelkészek és tanítók életrajzi adatainak összeállításánál.

A felkeresett gyülekezeti levéltárak anyagaiból származó információkat folyamatosan egészítettem és bővítettem más gyűjtemények vonatkozó adataival, szakirodalommal, feljegyzésekkel. Ebből készítettem el a gyülekezetek lelkészeinek, tanítóinak, lévitáinak, kántorainak névsorát. Arra törekedtem, hogy ne csak a száraz dátumokat tüntessem fel, hanem származását, családi állapotát, tanulmányait, a karrier állomásait is feltüntessem. Külön figyelmet fordítottam a rokoni kapcsolatok feltérképezésére is. Az így elkészült adattár szolgál alapinformációkkal készülő tanulmányomhoz, melyben Háromszék református lelkésztársadalmának földrajzi származását, iskolai előmenetelét, továbbtanulását, majd tanítói-lelkészi karrierjének állomásait, családi kapcsolathálóját vizsgálom. Arra keresek választ, hogy van-e tipikus életpálya-modell a református eliten belül, hogyan reagál a református papság a 18. századi egyházpolitikai változásokra, milyen családi kapcsolatok, rokonsági körök működnek köztük.

d, Harangok

Az elmúlt három év során 79 egyházközség helyszíni felmérése zajlott le Háromszéken. Ennek során a templomtornyokban, haranglábokon álló harangok felmérése, dokumentálása is megtörtént, amennyiben ezt a körülmények lehetővé tették. Összesen több mint 170 harangot sikerült lefényképezni, néhány esetben a harang elhelyezkedése miatt nem sikerült a rajta lévő feliratokat leolvasni. Felsőcernáton és Erősd harangjait nem lehetett megközelíteni a rossz lépcsők miatt. A lefényképezett és leírt harangok megoszlása Háromszéken a következő:

Század	Erdővidéki ehm.	Sepsi ehm.	Kézdi-Orbai ehm.	Összesen
14. sz.	2	-	-	2
15. sz.	1	1	-	2
16. sz.	2	-	2	4
17. sz.	-	2	1	3
18. sz.	3	7	4	14
19. sz.	4	10	17	31
20. sz.	22	41	37	100
21. sz.	-	3	4	7
ism.	-	-	7	7
Összesen	34	64	72	170

A háromszéki egyházközségekben többnyire két-három harangot találtunk gyülekezetenként, többnyire 19-20. századiakat, csak néhány eklézsiának van ennél több harangja (4 harangja van Zágonnak és Illyefalvának). Készítésük körülményeit általában a rajta lévő feliratokból lehetett megállapítani. Többségük a templomok tornyában található, Ikafalván és Szentivánlaborfalván viszont haranglábon. A harangöntő mesterek köre leginkább Erdély vagy az egykori Magyarország területére terjed ki, de egy-két esetben Kárpátokon kívüli (Bukarest, Bochum) műhelyek is felbukkannak.

Összegzés

A három év alatt végzett felmérő, dokumentáló munka végén átfogó kép bontakozott ki a háromszéki református egyházakról. Levéltáraikat tekintve egységes jelleggel jellemezhető, mindegyik gyülekezetben ugyanolyan típusú iratokat találtunk. Az iratok őrzése, tárolása kielégítőnek mondható, néhány kirívó esetet leszámítva megfelelő körülmények között vannak elhelyezve. A jegyzőkönyvek, kötetek közül több restaurálásra, javításra, fertőtlenítésre szorul, a gyülekezetek azonban ennek költségeit önerőből nem tudják fedezni. Ideális megoldást jelentene az eklézsiái levéltárak már nem használt, de történeti értékkel bíró anyagának egyházmegyénkénti központi kezelése, erre azonban jelenleg nem kerülhet sor.

Az Erdélyi Református Egyházkerület keblében eddig még sehol nem készült részletes és átfogó kimutatása a református gyülekezetek iratállományának, helyenként még a közösség vezetői sincsenek tisztában, milyen iratoknak a birtokosai. Ezek pontos és alapos felmérése éppúgy időszerű, akár csak a megőrzésükkel megbízott személyek és közösség felvilágosítása, felkészítése ezen örökségnek minél jobb körülmények között való megmaradása érdekében.

Konferencia-részvételek

- 2010 - Egyházi karrier-lehetőségek a Bethlen család környezetében – előadás a Nemzetközi Nagyarságtudományi Társaság és az MTA által Határátlépések címmel szervezett Doktoriskolák III. nemzetközi konferenciáján Kolozsvárt, (2010. aug. 27.)
- 2011 - Háromszéki református számadáskönyvek történeti forrásértéke – előadás a Magyar Református Egyház Doktorok Kollégiuma éves konferenciáján Debrecenben (2011. aug. 25.)
- 2011 - A Székelyudvarhelyi Református Gimnázium működése a 17-18. században – előadás a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (2011. aug. 27., Kolozsvár)
- 2011 - Háromszéki számadáskönyvek és történeti forrásértékük (17-19.sz.). – előadás a Babes-Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Kara által Erdélyi református egyháztörténeti közelmények címmel szervezett konferencián (2011. nov. 25.)

Publikációk

- 2009 Egyházi és világi elit az Udvarhelyi Református Egyházmegyében, Erdély-történeti könyvek 8. Debrecen 237-249

Megjelenés alatt álló publikációk

- 2009 – Horváth Iringó–Kovács Mária-Márta–Tóth Levente: Magyar Református Egyházak Javainak Tára. – Erdővidéki Református Egyházmegye. – kézirat 383. old.
- 2012 – Tóth Levente: Lelkeszi karrier a Sepsí Egyházmegyében (17–19. sz.) – előkészületben
- 2012 – Tóth Levente: Albizálás Háromszéken a 18. században - előkészületben

3. Pilipkó Erzsébet

A kárpátaljai magyar görög katolikus egyházközségek tárgyi emlékeinek felmérése

A kutatás célja az volt, hogy a mai Kárpátalján az 1949-ben megszüntetett görög katolikus egyházmegye és az 1989-es politikai fordulat hatására visszanyert legitimitás által bekövetkezett változásokat a megye magyar nyelvű egyházközségeiben a templomok berendezéseit, liturgikus tárgykészletét jegyzékbe vegye.

A pályázatban azt a feladatot vállaltam, hogy a megye 2 járásában: a nagyszőlősi és a beregszászi végzem el a fent megjelölt vizsgálatot.

A kutatás során közel 3.000 db. felvételt készítettem¹, amely az adott egyházközségek templomai teljes tárgykészletét tartalmazza. Azonban az adott tárgytípusokat nem egyszerűen lajstromba vettem, hanem a görög katolikus egyház összetettsége, úgymond „kétarcúsága” (szertartásában keleti, hovatarozásában nyugati) miatt, indokolt volt azok történeti és funkcióbeli vizsgálata is. Hiszen ez a kettősség, ez a disszonancia - a nyugati teológiai látásmód mellé társított keleti liturgia és egyházművészet – messzemenő következményekkel járt, és egy sajátos tárgyegyüttest eredményezett. Ezek történetiségében nyomon követhetők a templomok külső formájában, belső berendezéseiben, a liturgikus- és különböző kegytárgyak használatában is.

A görög katolikus templomok többsége a nagyszőlősi és a beregszászi járásban a 19. sz. végén, a 20. század elején épült klasszicista és neobarokk stílusú kőépítmény, a korábbi fatemplomokról csak elbeszélésekből tudunk, írott források elvéve maradtak meg. Egyetlen magyar görög katolikus fatemplom funkcionál napjainkban is Tiszabökényben, amely 1775-ben épült, de falait mára bevakolták, a tornyát és a tetőzetét bádoggal fedték. Az 1989. évi legalizációt követően azonban már több új templom is épült a görög katolikus hívek számára (pl. Nagymuzsalyban, Tiszacsomán), amelyek megjelenésében a nyugati és keleti stílusjegyek egyaránt fellelhetők.

¹ Balazsér – 152 db., Batár – 97 db., Beregdéda – 242, Beregszász – 117 db., Borzsova – 129 db., Csepe - 119 db., Fancsika – 110 db., Farkasfalva – 78 db., Forgolány – 86 db, Jánosi – 73 db., Karácsfalva – 84 db., Kopány – 65 db., Tiszabökény – 173 db., Mátyfalva – 128 db.,Mezőgöcse – 64 db., Muzsaly – 49 db., Nagybégány – 120 db., Nagyszőlős (templom+kápolna) – 75 db + 31 db. Péterfalva – 43 db+25 db., Salánk – 176 db, Tiszaújlak- 98 db. , Tiszaújhely – 163 db, Tiszacsoma – 200 db, Verbóc – 112 db.

A görög katolikus templomok berendezései még inkább ki voltak téve a különböző változtatásoknak, mégpedig annak függvényében, hogy egy-egy időszakban a keleti vagy a nyugati teológiai látásmód érvényesült, ami mögött azonban mindig egyházpolitikai érdekek húzódtak meg. Ilyen kardinális kérdés volt pl. az ikonosztázion beépítése, a főoltár -, a szószék – vagy a mellékoltárok kialakítása, ugyanakkor a liturgikus- és kegytárgyak mibenléte, használata. Szintén alapvető kérdés: az „ikon” vagy „szobor” jelenléte a templomban. Következő fontos szempont az „ábrázolás”: hogyan érvényesül a keleti egyház „kép-teológiája”, amelyeket szigorú előírások, kánonok szabályoznak. Vagy pedig a nyugati stílusú, kötetlen formanyelv nyert-e teret a templomok falfreskói, az ikonosztázionok és más képi ábrázolásokban. (Legrégibbi ikonosztázionunk a 18.századból való s a tiszabökényi görög katolikus templomban található, de 2 17. sz-i ikont a salánki templomban is találtam, amely a régi fatemplomból maradt meg.) Az új templomok ikonosztázion-ábrázolásai többségét a bizánci stílus jellemzi, ugyanakkor új elemekkel bővítve. (Pl. a tiszacsomai ábrázolásokon megjelennek az Árpádházi-szentek, a mezőegcsei ikonosztázionon a kárpátaljai vértanúk stb.)

A görög katolikus templomok liturgikus tárgyai, amelyek a Szent Liturgia elvégzéséhez szükségesek, többségében a 20. századból valók s csak elvétve akad köztük 19. századi (pl. Batáron, Jánosiban és Tiszaújlakon fafaragásos aranyozott gyertyatartó, ill. Tiszaújlakon fafaragásos lítiás készlet stb.) Sőt több helyen az 1950-es éveket követő évtizedek retorzióinak köszönhetően eltűntek ezek a liturgikus tárgyak, és csak az 1990-es években került sor a pótlásukra. (Pl. a mátyfalvai görög katolikus templomban a szovjet érában előbb terményraktárt, majd az 1980-as évektől ateista múzeumot rendezett be az illetékes hatóság.) Egyedül a csepei templomban találtam egy viszonylag korábbi, 1776. évből datált és feliratos aranyozott áldoztató kelyhet.

Az egyházközségek iratanyagai is szórványosak: az 1949. évi reuniáláskor az anyakönyveket, schematizmusokat a hatóság elkobozta, de 19-20. századi imádságos könyvek több egyházközségben is megtalálhatók.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a kárpátaljai magyar görög katolikus egyházközségek tárgyi emlékeinek felmérése lehetőséget adott a tárgyak életén keresztül végigkövetni az elmúlt idők társadalmi és egyházpolitikai változásait is.

Tudományos konferenciái előadások

2009 A kárpátaljai magyar görög katolikus templomok tárgyi emlékei felmérésének Jelentősége. (Doktorok Kollégiuma c. konferencián tartott előadás. Budapest, 2009. augusztus 26-28.)

2009 A kárpátaljai magyar görög katolikus templomok liturgikus tárgyai (Népi vallásosság a Kárpát-medencében 8. c. konferenciái előadás. Balatonfüred, 2009 október 1-3.)

2010 A gyertya, illetve a gyertyatartó szerepe a bizánci szertartásban a magyar görög katolikusoknál Kárpátalján (Doktorok kollégiuma, Pápa, 2010. augusztus 25.-27.)

- 2010 Egy szakrális tárgykatalógus megalkotásának szempontjai a kárpátaljai görög katolikus templomok liturgikus tárgyainak példáján (Néprajzi muzeológus konferencia, Sepsiszentgyörgy, 2010. szeptember 26-30.)
- 2010 Görög katolikus identitások (Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914 – 1976. c. nemzetközi konferencia, Budapest, 2010. december 2.)
- 2010 Keresztelő Szent János ikonográfiája a kárpátaljai görög katolikus templomokban található ábrázolások példáján (Szent Iván napi konferencia, Veszprém, 2010. június 24., Laczkó Dezső Múzeum)
- 2011 Árpádházi szentek ábrázolásai a kárpátaljai görög katolikus templomokban (Népi vallásosság a Kárpát-medencében 9., Nyitra , 2011. október 5-8.)
- 2011 Szent Piroska ábrázolása a tiszacsomai görög katolikus templomban Kárpátalján (a Tudomány Napja a Laczkó Dezső Múzeumban, 2011. november 22.)

Megjelenés alatt

- 2012 A gyertya, illetve a gyertyatartó szerepe a bizánci szertartásban a magyar görög katolikusoknál Kárpátalján . Népi vallásosság a Kárpát medencében. 8.